

SEÇİM SİSTEMLERİ VE TÜRKİYE*

Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN**

Üç bölümden oluşan bu araştırmada ilkin seçim sistemlerinin siyasal sonuçları genel ve karşılaştırmalı olarak incelenecek, sonra Türkiye'de seçim sistemlerinin tarihsel gelişimine ve şimdiye kadar denenmiş olan seçim sistemlerine kısaca değinilecek, son olarak da bugünkü seçim sisteminin siyasal sonuçları ve bu sistemde yapılabilecek değişiklikler tartışılacaktır.

I. SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL SONUÇLARI

Bir seçim sisteminin seçilmesi, anayasa ya da kanun koyucunun önündeki en önemli siyasal tercihlerden biridir. Çünkü seçim sistemi, başta siyasal partilerin sayısı olmak üzere, siyasal sistemin birçok unsurunu derinden etkiler. Seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki bu ilişki, ötedenberi siyasal bilimcilerin ilgisini çekmiştir. Maurice Duverger, bu ilişkiyi ilk defa sistematik ve kapsamlı biçimde incelemiş olan bilim adamıdır¹. Douglas W. Rae'nin seçim sistemlerinin siyasal sonuçlarına ilişkin eseri de bu alanda öncü bir çalışmadır². Son yıllarda Arend Lijphart'ın mukayeseli araştırmaları da özellikle dikkat çekicidir³.

* Bu makale 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda, 4125 sayılı ve 4138 sayılı Kanunlarla yapılan değişikliklerden ve bu kanunlara ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'nin 18.11.1995 tarih, E.95/54, K.95/59 sayılı ve 1.12.1995 tarih, E.95/56, K.95/60 sayılı Kararlarından önce kaleme alınmıştır.

** Bilkent Üniversitesi.

1. Maurice Duverger, *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State* (New York: Wiley, 1963).
2. Douglas W. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1967).
3. Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990* (Oxford: Oxford University Press, 1994); A. Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984) (Türkçe çevirisi, *Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran); A. Lijphart ve Bernard Grofman, eds., *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives* (New York: Praeger, 1984); B. Grofman ve A. Lijphart, eds., *Electoral Laws and their Political Consequences* (New York: Agathon Press, 1986).

Türkiye'de "seçim sistemi" deyimini, çoğu zaman dar anlamda, yani oyları parlamento sandalyelerine dönüştürmekte uygulanan yöntem anlamında kullanılmaktadır. Bu, başlı başına önemli bir değişken olmakla birlikte, seçim sisteminin diğer niteliklerinin de (seçim çevrelerinin büyüklüğü, seçim barajları, artık sandalyelerin ülke veya bölge düzeyinde dağıtımının mümkün olup olmaması, bloke veya karma liste) önemli siyasal sonuçları olabilir. Bu nedenle, dar anlamda seçim sistemi için "seçim formülü" deyimini benimsemek, "seçim sistemi" deyimini ise seçimlerin bütün niteliklerini kapsayan daha geniş bir kavram olarak kullanmak, kavram karışıklıklarını önlemek açısından yararlı olacaktır.

1. Seçim Formülleri

Seçim formülleri açısından seçim sistemleri, ilkin, çoğunluk sistemleri ve nisbi temsil (NT) sistemleri olarak iki ana gruba ayrılır: Çoğunluk sistemleri içinde de, tek-turlu basit (nisbi) çoğunluk, iki-turlu basit veya mutlak çoğunluk ve alternatif oy gibi alt tipler ayırdedilebilir. Bunlardan en yaygını, İngiltere, ABD, Kanada, Yeni Zelanda ve Hindistan'da uygulanan tek-turlu basit çoğunluk sistemidir. Bu sistem, adı geçen tüm ülkelerde halen tek-isimli seçim çevreleriyle birlikte uygulanmaktadır. Tek-turlu basit çoğunluk sisteminde bir seçim çevresinde en çok oy alan aday, seçimi kazanmış olur.

İki-turlu çoğunluk sisteminin tipik örneği, Beşinci Fransız Cumhuriyetidir. Gene tek-isimli seçim çevrelerinde uygulanan bu sistemde birinci turda, kullanılan geçerli oyların mutlak çoğunluğunu elde eden aday, seçimi kazanmış olur. Eğer birinci turda hiçbir aday mutlak çoğunluğu sağlayamamışsa, ikinci bir tur yapılır ve bu turda en çok oy alan aday seçimi kazanır. Bu anlamda Fransız sistemi, mutlak çoğunluk ve basit çoğunluk sistemlerinin bir karışımıdır. Birinci turda seçilebilmek için mutlak çoğunluk arandığı halde, ikinci turda basit çoğunluk kafi gelmektedir. Fransız sistemi, ikinci tura katılma hakkını, birinci turda en çok oy alan iki adayla sınırlandırmamaktadır. Birinci turda geçerli oyların en az yüzde 12.5'ini kazanmış olan adaylar ikinci tura katılabilirler. Ancak uygulamada, birinci turda iyi sonuç elde edemeyen adaylar, ikinci turda benzer eğilimli partilerin adayları lehine yarıştan çekilmekte ve böylece ikinci tur genellikle iki aday arasında cereyan etmektedir. Ancak, iki-turlu çoğunluk sistemini tam bir mutlak çoğunluk sistemi olarak da uygulamak mümkündür. Bu durumda ikinci tura, sadece birinci turda en çok oy almış olan iki aday katılır ve ikinci turda seçilen, doğal olarak mutlak çoğunlukla seçilmiş olur. Bu sistem halen hiç-

bir ülkede parlamento seçimlerinde uygulanmamakla beraber, Fransız, Portekiz ve Avusturya'da başkanlık seçimlerinde uygulanmaktadır.

Çoğunluk sistemlerinin üçüncü alt-tipi, Avustralya'da uygulanmakta olan alternatif oydur. Bu sistem de, tek-isimli seçim çevrelerinde uygulanmakta olup, seçmenler adayları tercih sıralarına göre numaralandırmaktadırlar. Hiçbir aday birinci tercihlerin mutlak çoğunluğunu elde edemediği takdirde, en az birinci tercih alan aday elimine edilmekte, ona verilen oylardaki ikinci tercihler, sahiplerine dağıtılmaktadır. Böylece bu işlem, adaylardan biri mutlak çoğunluğu elde edene kadar tekrarlanmaktadır. Görülüyor ki, alternatif oy sistemi, ikinci bir tura ihtiyaç göstermemekle beraber, seçmenlerin ikinci tercihlerinin de değerlendirilmesine imkan vermesi açısından, iki-turlu sisteme benzemektedir.

NT sistemleri, alt-tiplerinin çokluğu bakımından daha büyük bir çeşitlilik gösterir. Herşeyden önce, çoğunluk sisteminin kural olarak tek-isimli seçim çevrelerinde uygulanmasına karşılık, NT liste usulüyle birlikte, yani birden fazla milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde uygulanır. Sistemin dayandığı temel düşünce, seçime katılan partilerin aldıkları oy oranlarıyla orantılı olarak parlamento-da temsil edilmeleridir. Ancak, benimsenen seçim formülü türüne bağlı olarak, bu orantılılık daha az veya daha çok olabilir.

NT sistemleri, en yüksek ortalama (bölen) ve en büyük bakiye (kota) sistemleri olarak iki alt-tipe ayrılabilir. Halen uygulanmakta olan en yüksek ortalama sistemleri, d'Hondt ve değiştirilmiş Sainte-Laguë sistemleridir. D'Hondt sisteminde partilerin aldıkları oylar, 1, 2, 3, 4 vd. ile bölünür ve bulunan rakamlar, parti ayrımı gözetmeksizin büyükten küçüğe doğru sıralanır. Milletvekillikleri, bu rakamların büyüklük sırasına göre tahsis edilir. Orijinal ya da saf Sainte-Laguë sisteminde ise, partilerin aldıkları oylar, 1, 3, 5, 7 vd. gibi tek rakamlara bölünür ve milletvekillerinin tahsisi aynı şekilde yapılır. Ancak Sainte-Laguë formülünün uygulandığı durumlarda ilk bölen, 1 değil 1.4. olarak kabul edilmiş, böylece küçük partilerin temsil edilme şansı biraz azaltılmıştır. Buna rağmen, d'Hondt sisteminin sürekli olarak büyük partileri kayırdığı, Sainte-Laguë formülünün ise daha orantılı sonuçlar verdiği bilinmektedir.

NT sistemlerinin ikinci ana türü, en büyük bakiye veya kota sistemleridir. Bu sistemlerde milletvekillerinin tahsisinde ilk adım, seçim kotasını belirlemektir. Haré sisteminde kota, seçim çevresin-

de kullanılan geçerli oy sayısını, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölmek suretiyle bulunur. Droop sisteminde geçerli oylar, milletvekili sayısının bir fazlasına, Imperiali sisteminde de iki fazlasına bölünmek suretiyle kota hesaplanır. Partiler, seçim çevresinde aldıkları oy sayısının içinde kota kaç kere varsa, o sayıda milletvekilliğine hak kazanırlar. Bu yolla dağıtılmamış milletvekillikleri kaldığı takdirde, bunlar artık oylarıyla kotanın en yüksek kesirlerini oluşturan partilere dağıtılır. Bunlar arasında en orantılı sonuçlar veren, Hare kotasıdır; onu Droop, daha sonra da Imperiali kotaları izlemektedir.

NT sistemleri, bir kısım milletvekilliklerinin, seçim çevresi düzeyinde değil, daha geniş bir çevrede (bu çevre, ülkenin tümü veya belli bölgeler olabilir) dağıtılmasına imkan verip vermemesi bakımından, tek kademeli ve iki kademeli NT sistemleri olarak da ayrılabilir. Milli bakiye ve bölgesel bakiye sistemleri iki kademeli NT çeşitlerindedir. Böyle bir dağıtım imkanının varlığı, özellikle seçim çevrelerinin nisbeten küçük oluşundan kaynaklanan orantısızlığı telafi ederek, ulusal düzeyde çok daha büyük ölçüde bir orantılılık sağlar.

Kendisine özgü nitelikler taşımasına rağmen, NT'nin bir türü olarak kabul edilen bir seçim sistemi de, halen İrlanda'da, Malta'da ve Avustralya Senato seçimlerinde uygulanan "devredilebilir tek oy" (single transferable vote, STV) sistemidir. Bu formül, seçmenlerin parti listelerine değil, bireysel adaylara oy vermesi bakımından, listeli nisbi temsilden ayrılır. Oy pusulasında adayların isimleri yer alır ve seçmenlerin bunları tercih sıralarına göre dizmeleri gerekir. Kazanan adayların belirlenmesindeki yöntem, alternatif oy yönteminden biraz daha karışıktır. Burada iki türlü oy devri söz konusu olur. Birincisi, seçilmek için gerekli asgari oy kotasının (STV'nin yürürlükte olduğu ülkelerde kota olarak, hafifçe değiştirilmiş Droop kotası uygulanmaktadır) elde etmiş olan adayların ihtiyacı olmayan artık oylar, o pusulalardaki ikinci tercihlere devredilir. İkinci yol ise, en zayıf adayın elenerek, onun oylarının da aynı şekilde devredilmesidir. Gerekliyorsa bu işlemler, bütün boş sandalyeler doldurulana kadar tekrarlanır. Devredilebilir tek oy, bireysel (dolayısıyla farklı partilerden) adaylara oy verebilmenin avantajlarıyla NT'nin orantılı sonuçlarını birleştirmektedir.

Seçmenlerin büyük çoğunluğunun böyle karma oy kullanmayı tek bir partiye oy verdiği durumlarda, sistemin sonucu, en bü-

yük bakiye-Droop formülünün sonucuna çok benzer, STV, partiler-arası ittifaklara da imkan verir; partiler, seçmenlerine birinci derecede kendi adaylarına, ikinci derecede de müttefik partilerin adaylarına oy vermelerini telkin edebilirler. STV'nin dezavantajı ise, kazanan adayların belirlenmesindeki yöntemin uzun ve karışık olmasıdır.

Nihayet, NT ve çoğunluk sistemleri arasında yer alan ve genellikle yarı-NT sistemleri olarak adlandırılan sınırlı oy ve devredilemez tek oy (Single non-transferable vote, SNTV) sistemlerinden de söz edilebilir. Sınırlı oyda seçmenler, bireysel adaylar için oy verirler ve basit çoğunluk sisteminde olduğu gibi, en çok oy alan adaylar seçilmiş olur. Ancak basit çoğunluk sisteminden farklı olarak seçmenlerin, çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısı kadar değil, ondan eksik sayıda adaya oy verme hakkı vardır. Sınırlı oy deyimi de buradan kaynaklanmaktadır. Devredilemez tek oy (SNTV) ise, sınırlı oyun özel bir şeklidir. Bu sistemde her seçmen, seçim çevresi kaç milletvekili çıkarırsa çıkarsın, sadece tek bir adaya oy verebilir. SNTV, halen Japonya'da ortalama 4 milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde uygulanmakta, dolayısıyla oyların yaklaşık yüzde 25'ini alan bir aday seçilebilmektedir.

Seçim formüllerinin en önemli siyasal sonuçları, parlamentoda temsil edilen siyasal partilerin sayısı ve sistemin orantısızlık derecesi (partilerin oy oranlarıyla, parlamentodaki sandalye oranları arasındaki sapmanın büyüklüğü) üzerindedir. İlk defa Duverger tarafından sistematik biçimde formüle edilen bir kanuna göre, tekturlu basit çoğunluk sistemi, iki-parti sistemine; NT çok-parti sistemine yol açma eğilimindedir. Daha sonraki yıllarda Lijphart ve diğer yazarlar, bu ilişkiyi daha rafine istatistiksel yöntemlerle incelemişler ve benzer sonuçlara varmışlardır. Lijphart, seçim formüllerinin partilerin sayısı üzerindeki etkisini incelerken, partilerin düz sayısını değil, "etkin sayı"sını (*effective number of parties*) kullanmaktadır. Bunda da isabet vardır; çünkü bir parlamentoda iki büyük partiye ek olarak, çok küçük bazı partilerin de temsil edilmekte olması, sistemin iki-partili niteliğini bozmaz. Nitekim İngiliz Avam Kamarasında her zaman iki büyük parti dışında partiler temsil edilmiş olduğu halde, İngiltere iki-parti sisteminin klasik örneği olarak gösterilmektedir. Partilerin etkin sayısı aşağıdaki formüle göre hesaplanır.

$$N_p = \frac{1}{\sum P_i^2}$$

Bu formüldeki p_i , i'nci partinin oy veya sandalye oranıdır. Diğer bir deyimle partilerin etkin sayısı, seçime katılan partiler veya parlamentoda temsil edilen partiler bakımından hesaplanabilir. Bizi burada daha çok ilgilendiren, parlamentodaki partilerin etkin sayısıdır. Etkin sayı formülünün, sadece partilerin düz sayısına değil, bunların nisbi büyüklüklerine karşı da duyarlı olduğu açıktır.

Lijphart, 21 istikrarlı ve gelişmiş demokraside 1945-1980 yılları arasında yapılan seçimleri esas alarak gerçekleştirdiği araştırmasında, basit çoğunluk sistemlerinde parlamentoda temsil edilen partilerin ortalama etkin sayısının 2.1, NT sistemlerinde ise aynı etkin sayının 3.8 olduğunu saptamıştır. Dolayısıyla, basit çoğunluk sisteminin iki-parti sistemiyle, NT'nin de çok-parti sistemiyle ilişkili olduğu iddiası doğrulanmış bulunmaktadır. Aynı dönem içinde parlamento partilerinin etkin sayısı, alternatif oyu uygulayan Avustralya'da 2.5, yarı-nisbi Japon sisteminde (SNTV) 3.1, ikturlu çoğunluk sistemini uygulayan Beşinci Fransız Cumhuriyetinde 3.3'tür. Böylece, basit çoğunluk sistemi ile NT arasında yer alan seçim sistemlerini uygulayan ülkelerde, partilerin etkin sayısının da iki uç arasında yer alması, varsayımın beklentilerine uygundur⁴.

Seçim formüllerinin etkisi, seçim sonuçlarının orantılılık veya orantısızlık derecesi üzerinde de kendisini gösterir. Burada orantısızlık, partilerin oy oranıyla milletvekili oranları arasındaki sapma anlamına gelmektedir. Douglas W. Rae, John Loosemoore ve Victor J. Hanby, Michael Gallagher, Bernard Grofman, Arend Lijphart gibi yazarlar, bu orantısızlık derecesini ölçecek çeşitli formüller ileri sürmüşlerdir⁵. Ölçümde hangi formül kullanılırsa kullanılsın, NT sistemlerinin, mutlak veya basit çoğunluk sistemlerinden daha orantılı sonuçlar verdiği açıktır. Mesela Lijphart'ın araştırmasına göre 1945-1980 yılları arasında 15 NT ülkesinde ortalama orantısızlık indeksi değeri yüzde 2, aynı dönemde altı basit veya mutlak çoğunluk sisteminde yüzde 7.4'tür⁶. Buna bağlı olarak çoğunluk sistemlerinin, parlamentoda "yapay çoğunluklar" doğurması, yani oyların mutlak çoğunluğunu almamış olan bir partiye, parlamento sandalyelerinin mutlak çoğunluğunu sağlaması olasılığı çok daha yüksektir.

4. Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, s.106-107.

5. A.g.e., s.108-109; Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems*, s.58-62.

6. Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, s.109.

2. Seçim Çevrelerinin Büyüklüğü

Bu deyimle kastedilen, seçim çevresinin coğrafi büyüklüğü veya seçmen sayısı değil, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısıdır. Bilindiği gibi çoğunluk sistemleri, hemen daima tek-isimli seçim çevrelerinde uygulanmaktadır. NT ise, doğası gereği olarak, çok-isimli seçim çevrelerini gerekli kılar. Seçim çevrelerinin büyüklüğü, NT sistemlerinin orantılılık derecesi üzerinde büyük rol oynar. Seçim çevresi küçüldükçe, sistemin orantılılık derecesi azalır. Mesela seçmenlerin yüzde 10'unu temsil eden bir partinin, beş milletvekili çıkararak bir seçim çevresinde milletvekilliği kazanması olası değildir ama, on isimli bir seçim çevresinde böyle bir parti milletvekilliği kazanabilecektir. Seçim çevresinin büyüklüğü açısından en orantılı sonuç veren NT sistemleri, doğal olarak, Hollanda ve İsrail gibi tüm ülkeyi tek bir seçim çevresi olarak kabul eden sistemlerdir.

3. Artık Milletvekilliklerinin Dağıtımı

Bazı NT sistemleri, seçim çevresi düzeyinde dağıtılamayan artık milletvekilliklerinin, ulusal veya bölgesel düzeyde yeniden dağıtımına imkan vermektedir (ulusal veya bölgesel bakiye sistemi). Bu durumda, sistemin orantılılık derecesinin artacağı açıktır.

4. Seçim Barajları

NT'yi uygulayan bazı ülkelerde parlamentoda temsil edilebilmek için, partilerin ulusal düzeyde toplam geçerli oyların belli bir yüzdesini almaları şartı vardır. Mesela bu oran, Almanya'da yüzde 5, İsveç'te yüzde 4'tür. Ulusal baraj, çok küçük partileri elimine ederek, parlamentoda temsil edilen partilerin sayısını azaltır. Ulusal baraj dışında, seçim çevresi kotasını (bu kota, Hare, Droop, Imperiali veya başka bir kota olabilir) aşamayan partilerin o çevreden hiç milletvekili çıkaramayacakları öngörülebilir. Ulusal ve/veya seçim çevresi barajlarının, NT'nin orantısızlık derecesini artıracığında kuşku yoktur.

5. Seçmen Sayısı ile Milletvekili Sayısı Arasındaki Orantısızlık

Demokrasilerde her seçmenin oyunun eşit değer taşıması (tek adam, tek oy) prensibi genel kural olmakla beraber, bazı ülkelerde çeşitli nedenlerle bazı seçim çevreleri nüfuslarına oranla diğer seçim çevrelerinden daha çok milletvekili çıkarıyor olabilir (*malap-*

portionment). Diğer bir deyimle, bir seçim çevresinde bir milletvekilliğine isabet eden seçmen sayısı, başka bir seçim çevresindeki-nden farklı olabilir. Bu durum da, sistemin sonuçlarındaki orantısızlığı artırabilir⁷.

II. TÜRKİYE'DE SEÇİM SİSTEMLERİ

1. Tarihsel Gelişme

Türkiye'de 1945 yılı sonunda çok-partili hayata geçilmesinden sonra yapılan dört milletvekili genel seçimi (1946, 1950, 1954, 1957) listeli (çok-isimli) basit çoğunluk usulüyle gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi bugün, basit çoğunluk sistemini çok-isimli seçim çevreleriyle birlikte uygulayan hiçbir ülke yoktur. Tek-isimli basit çoğunluk sisteminin bile hayli orantısız sonuçlar verdiği düşünülürse, bu sistemin çok-isimli seçim çevrelerinde uygulanması halinde, orantısızlığın kabul edilemez düzeylere çıkaracağına kuşku yoktur. Mesela 1950 seçimlerinde Demokrat Parti oyların yüzde 53.4'ü ile TBMM üyeliklerinin yüzde 83.6'sını kazandığı halde, Cumhuriyet Halk Partisi oyların yüzde 39.8'i ile milletvekilliklerinin ancak yüzde 14.4'ünü elde edebilmiştir. 1954 ve 1957 seçimleri de benzer sonuçlar vermiştir. Bu aşırı orantısızlık 1950'li yıllarda demokrasinin bunalıma girmesinde ve sonuçta kesintiye uğramasında önemli bir etken olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, 1961 Anayasasını ve seçim kanunlarını hazırlayan Kurucu Mecliste, seçim sisteminin NT yönünde değiştirilmesi konusunda geniş ölçüde bir fikir birliği mevcut olmuştur.

Kurucu Meclis, Millet Meclisi seçimleri için seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemini, Cumhuriyet Senatosu seçimleri için de çok-isimli basit çoğunluk sistemini kabul etmiştir. 1964 yılında yapılan değişiklikle, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde uygulanan basit çoğunluk sisteminden vazgeçilerek, her iki Meclis seçimlerinde de d'Hondt usulünün uygulanması kararlaştırılmıştır. 1965 yılında seçim kanunu bir kere daha değiştirilerek, her iki Meclis için milli bakiye (ulusal artık) sistemi kabul edilmiştir.

Seçim kanunu 1968 yılında tekrar değiştirilmiş ve bu sefer gerek Millet Meclisi gerek Cumhuriyet Senatosu seçimleri bakımından seçim çevresi barajlı (bu baraj, bir seçim çevresindeki toplam geçerli oyların, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölün-

7. Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems*, s.124-130.

mesiyle bulunan Hare kotasıdır) d'Hondt sistemi benimsenmiştir. Anayasa Mahkemesi, çok tartışmalı bir kararıyla bu kanunun baraja ilişkin hükümlerini iptal etmiştir. İptal kararlarından sonra TBMM bu konuda yeni bir kanuni düzenleme yapmadığından, barajla ilgili hükümlerin iptali sonucunda "barajsız d'Hondt" sistemi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçimleri için, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar yürürlükte kalmıştır.

1961-1980 döneminde NT'nin uygulamasıyla birlikte, varsayımımızın beklentilerine uygun olarak, parlamentoda temsil edilen partilerin sayısında bir artış meydana gelmiştir. Millet Meclisinde, 1961 seçimlerinde, 4, 1965 seçimlerinde 6, 1969 seçimlerinde 8, 1973 seçimlerinde 7, 1977 seçimlerinde 6 parti temsil edilmiştir. Bu seçimlerde Millet Meclisinde temsil edilen partilerin etkin sayısı ise şöyledir: 1961-3.3; 1965-2.6; 1969-2.3; 1973-3.3; 1977-2.5. Partilerin düz (mutlak) sayısındaki hayli büyük artışa rağmen, etkin sayıdaki artışın sınırlı ölçüde olması, bu dönemde iki büyük partinin (AP ve CHP) oyların ve milletvekilliklerinin büyük bölümünü kazanmalarının sonucudur. Bilindiği gibi, partilerin etkin sayısı indeksi, sadece partilerin düz sayısına değil, bunların nisbi büyüklüklerine karşı da duyarlıdır.

1961-1980 dönemindeki seçimler, orantısızlık indeksi açısından da incelenebilir. Burada, yukarıda değinilen çeşitli indekslerden, Lijphart'ın önerdiği kullanılmıştır. Bu indeks, orantısızlık derecesini, en büyük iki partinin oy oranlarıyla sandalye oranları arasındaki farkların toplamı olarak hesaplamaktadır⁸. Buna göre orantısızlık indeksinin değeri, 1961'de yüzde 2.0, 1965'te 1.5, 1969'da 14.8, 1973'te 11.1 ve 1977'de 11.0'dır. En orantılı sonucun, milli bakiyenin uygulandığı 1965 yılına ait oluşu, barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde ise indeksin hayli yüksek değerler göstermesi, beklentilere uygundur.

1961-1980 dönemi seçimleri, NT'nin parlamentoda bir tekparti çoğunluğuna mutlaka engel olmadığını göstermektedir. Bu dönemde AP, 1965 ve 1969 seçimlerinde, hatta 1965 seçimlerinde NT'nin en orantılı çeşitlerinden biri olan milli bakiyenin uygulanmasına rağmen, Millet Meclisinde mutlak çoğunluğu kazanmıştır. Ancak bu sonuç, anılan dönemde AP'nin, bütün diğer rakiplerinden çok daha güçlü bir konuma ulaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim sağ oyların parçalandığı 1970'li yıllarda hiçbir parti,

8. Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, s.109.

Millet Meclisinde mutlak çoğunluk sağlayamamıştır. Bu durumun yol açtığı istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemi, özellikle bu koalisyonlarda iki aşırı partinin (Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi) anahtar rolü oynayarak sayısal güçleriyle orantılı olmayan ödünler elde etmeleri, seçim sisteminin uygunluğu hakkında ciddi kuşkular yaratmıştır. Bu kuşkular, 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra, daha farklı bir seçim sistemi denemesine girişilmesinin fikri zeminini oluşturmuştur.

2. 1983 Seçim Kanunu ve Değişiklikleri

Kurucu Meclisçe kabul edilen 13 Haziran 1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, genelde seçim sisteminin orantısızlığını arttırıcı, büyük partileri yararlandırıcı ve küçük partileri cezalandırıcı bir yapı göstermektedir. Kanun, NT'nin d'Hondt yönetimini benimsemiş olmakla beraber, buna iki türlü baraj eklemiştir. Birincisi, "genel baraj" adıyla anılmaktadır. Buna göre "genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde geçerli oyların yüzde onunu geçmeyen partiler, milletvekili çıkaramazlar" (m.33/1). İkincisi ise, 1968 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olan seçim çevresi barajıdır. Buna göre, "bir seçim çevresinde, kullanılan geçerli oylar toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez" (m.34/2). Aynı maddenin son fıkrası, seçime katılan partilerden hiçbirinin seçim çevresi barajını aşmaması halinde, milletvekilliklerinin barajsız d'Hondt sistemi uyarınca paylaşılacağını hükme bağlamaktadır. Seçim çevresi barajı ve özellikle genel (ulusal) barajın, büyük partiler yararına ve küçük partiler zararına çok güçlü bir faktör oluşturduğu kuşkusuzdur. Hiçbir yabancı demokratik ülkede yüzde 5'ten daha yüksek bir genel baraja rastlanmamaktadır.

1983 Milletvekili Seçimi Kanununun büyük partileri yararlandırıcı nitelikleri, sadece baraj hükümlerinden ibaret de değildir. Bu kanuna gelinceye kadar her ilin bir seçim çevresi sayılmış olmasına karşılık, 1983 Kanunu, fazla nüfuslu illerin, herbiri en çok yedi milletvekilliğini aşmayacak şekilde birden fazla seçim çevresine bölünmesi ilkesine getirmiştir. Bilindiği gibi, seçim çevrelerinin büyüklüğü ile seçim sonuçlarının orantılılığı arasında güçlü bir ilişki vardır. Seçim çevresi küçüldükçe, seçim çevresi barajı yükselir ve küçük partilerin bu barajı aşmaları olasılığı azalır. Dolayısıyla, se-

çim çevresi küçüldükçe, seçim sonuçlarının orantısızlığı artar ve bu orantısızlık büyük partilerin yararına işler.

Nihayet 2839 sayılı Kanun, seçim çevrelerinin çıkaracağı milletvekili sayısını belirlerken, nüfusla milletvekili sayısı arasında da bir orantısızlık yaratmak suretiyle, seçim sisteminin genel orantısızlığını arttırmaktadır. Seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısı kural olarak o çevrenin nüfusuna göre belirlenmekte ise de, her ile nüfusuna bakılmaksızın önce birer milletvekili tahsis edilmekte, nüfus esaslı ancak geri kalan milletvekillikleri için uygulanmaktadır. Bu ilke, az nüfuslu illeri, çok nüfuslu iller aleyhine yararlandıracak niteliktedir (malapportionment). Mesela 1991 seçimlerinde Hakkari ilinde 28.969 kayıtlı seçmene bir milletvekilliği düşerken, İstanbul ili (2) numaralı seçim çevresinde 106.611 kayıtlı seçmene bir milletvekilliği düşmektedir. Bu hükmün de, dolaylı olarak büyük partilerin yararına, küçük partilerin ise zararına olduğu söylenebilir. Çünkü az nüfuslu, dolayısıyla az sayıda milletvekili çıkarılan illerde seçim çevresi barajı daha yüksek olacağından, küçük partilerin barajı aşma şansları azalacaktır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, daha sonraki yıllarda birkaç defa değiştirilmiş (3270, 3377, 3403, 3404 ve 3757 sayılı kanunlar) ve seçim sisteminin büyük partileri yararlandırıcı niteliği daha da güçlendirilmiştir. Bu değişiklikler şöyle özetlenebilir:

(a) Kontenjan adaylığı: 3377 sayılı kanunla, Siyasi Partiler Kanununda ve Milletvekilleri Seçimi Kanununda yapılan değişikliğe göre siyasi partiler, altı veya daha fazla milletvekili çıkaracak illerin 4, 5, 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer kontenjan adayı gösterirler. Kontenjan adayı, diğer usullerle belirlenen adayların sıralamasına dahil edilmeyerek ayrıca oy pusulalarına kontenjan adayı olarak sıra numarası verilmeden yazılır. Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde, geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasi partinin kontenjan adayı, seçim çevresi barajını aşmış olmasına bakılmaksızın milletvekilliğini kazanmış olur. Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde milletvekilliklerinin dağıtımı, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısının bir eksiği ile yapılır. Görülüyor ki, bu değişiklikle Milletvekili Seçim Kanunu, bir kısım seçim çevreleri bakımından, NT ile basit çoğunluk sistemini birleştiren karma bir sistem benimsemiştir. Kontenjan adayları için basit çoğunluk sistemi uygulanacak ve o seçim çevresinde en çok oy almış olan partinin kontenjan adayı milletvekili seçilmiş sayılacaktır.

Çevrenin geri kalan milletvekillikleri, yani o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısının bir eksiği sayısındaki milletvekilliği ise, d'Hondt sistemine göre dağıtılacaktır. Böylece basit çoğunluk sistemi seçim çevrelerinin tümünde değil, sadece bir bölümünde ve sadece tek bir milletvekilliği için uygulanıyor olsa bile, gene de bu değişikliğin büyük partilerin yararına olduğu ve seçim sonuçlarının orantısızlığını arttırdığı kuşkusuzdur.

(b) Seçim çevresi barajının yükseltilmesi: Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 34'üncü maddesinde 3403 sayılı kanunla yapılan diğer bir değişikliğe göre de, altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde, seçim çevresi barajının saptanması için yapılacak bölme işlemi, bir eksiği ile yapılır. Diğer bir deyimle, o seçim çevresinde kullanılan geçerli oylar toplamı, altıya bölünecek yerde beşe bölünür. Böylece söz konusu çevrelerde seçim çevresi barajı, yüzde 16.6'dan yüzde 20'ye yükselmektedir ki, bu değişikliğin de büyük partilerin yararına ve küçük partilerin zararına olduğu açıktır.

(c) Seçim çevrelerinin küçültülmesi: 2839 sayılı kanunun ilk şeklinde en büyük seçim çevresi yedi milletvekili çıkardığı halde, bu kanunda 3377 sayılı kanunla yapılan değişiklikle seçim çevreleri, en çok altı milletvekili çıkaracak şekilde daha da küçültülmüştür. Böylece, 1/7 yani yüzde 14.28 olan seçim çevresi barajı, 1/6 yani yüzde 16.66'ya çıkmakta; üstelik yukarıda değindiğimiz gibi altı milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde bölme işlemi bir eksiği ile yapılacağından, en düşük seçim çevresi barajı yüzde 20'ye yükselmektedir. Dolayısıyla bu değişikliğin de büyük partilerin yararına ve seçim sisteminin orantısızlığını arttıracak nitelikte olduğuna kuşku yoktur.

Bu seçim sisteminin, küçük partilerin parlamentoda temsilini engellediği açıktır. Nitekim 1983 ve 1987 seçimlerinde ancak üçer parti parlamentoya girebilmiştir. Buna karşılık 1991 seçimlerinde beş partinin parlamentoda temsil sağladığı görülmektedir. Bu da sistemin, partilerin parçalanmasına karşı mutlak bir engel oluşturmadığını göstermekte ve sistemi tasarlayanların, iki ya da en çok üç partili bir düzen yaratılacağı yolundaki beklentilerine ters düşmektedir.

Mevcut seçim sisteminin hayli orantısız sonuçlar vereceği açıktır. Nitekim orantısızlık indeksi, 1983 seçimlerinde yüzde 8.9, 1987 seçimlerinde rekor düzeyde 31.3, 1991 seçimlerinde de yüzde 14.2 olmuştur. Her üç seçimde de sistem, özellikle birinci durumda

olan partiye yüksek bir prim vermiştir. Oy oranları ile sandalye oranları arasındaki fark, 1983 seçimlerinde ANAP lehine yüzde 7.7, 1987 seçimlerinde gene ANAP lehine yüzde 28.6, 1991 seçimlerinde de DYP lehine yüzde 12.6 olmuştur. Bu seçimlerden ilk ikisi, Rae ve Lijphart'ın deyimleriyle "yapay çoğunluklar" yaratmış, yani oyların mutlak çoğunluğunu sağlayamayan bir partiye parlamentoda mutlak çoğunluk (hatta 1987) seçimlerinde üçte ikiye yakın bir çoğunluk) kazandırmıştır.

III. SEÇİM SİSTEMİNDE DEĞİŞİKLİK İHTİYACI VE ÖNERİLER

"Türkiye için nasıl bir seçim sistemi?" sorusunun cevaplandırılmasına, sık sık düşülen iki yanılıyı vurgulamakla başlamak gerekir. Bunlardan birincisi, ideal bir seçim sisteminin seçim adaleti veya orantılılık ile hükümette istikrar (ya da yönetilebilirlik) ilkelere bağdaştıran bir sistem olduğudur. Oysa bu iki ilke, birbirlerinin tam karşısı niteliktedir. Yönetilebilirliği sağlamaya çalıştığımız ölçüde adalet ilkesinden, temsilde adaleti gerçekleştirmeye çalıştığımız ölçüde de yönetilebilirlik ilkesinden ödün vermemiz zorunludur. Dolayısıyla belki, iki ilkeyi bağdaştırmaktan değil, iki ilkeden de belli ölçülerde ödün vererek ortalama bir yol bulmaktan söz etmek daha doğru olur. Hangi ilkeden ne ölçüde ödün verilmesi gerektiği ise, bilimsel olarak cevaplandırılması mümkün olmayan, ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişen siyasal bir tercihtir.

Değinmek istediğim ikinci yaygın yanılı ise, seçim kanunlarının bütün siyasi partilerin görüş birliğiyle, hiç değilse geniş bir mutabakatla yapılması ve sık sık değişmemesi gerektiği önermesidir. Bu görüşün daha aşırı bir versiyonu, seçim sisteminin temel ilkelere anayasa kuralları haline getirmektir. Böyle yaygın bir oydaşmaya dayanan bir seçim kanunu belki ideal olmakla beraber gerçekleşmesi son derece güçtür. Bazı seçim sistemlerinin (özellikle çoğunluk sistemleri) büyük partileri kayırmasına karşılık, tam bir orantılılık öngören nisbi temsil türleri küçük partilerin işine gelir. Dolayısıyla bütün partilerin üzerinde birleşecekleri bir seçim sistemi bulmak imkansız gibidir. Demokrasinin anavatanı İngiltere'de seçim sistemi tartışmaları onyıllardır sürdürülmektedir. Yürürlükteki tek-isimli basit çoğunluk sisteminden yarar sağlayan iktidar ve ana muhalefet partileri bu sistemi değiştirmeye yanaşmamakta, Liberal ve Sosyal Demokratların oluşturdukları İttifak ise yürürlükteki sistemden zarar gördüğü için ısrarla nisbi temsili savunmaktadır. Her iki tarafın kendi açısından ne kadar haklı olduğunu, 1983 se-

çim sonuçları çok açık göstermektedir. Bu seçimlerde İttifak toplam oyların yaklaşık dörtte biri olan 7,8 milyon oyla sadece 23 sandalye kazanmış, İşçi partisi ise, 8,5 milyon oyla 209 sandalye elde etmiştir.

Tek isimli basit çoğunluk sistemi, birinci ve ikinci durumdaki partiler arasındaki oy yüzdesi farkını, büyüterek ya da abartarak parlamentoya yansıtır. Böylece, seçimi küçük bir oy farkıyla kazanan parti, Avam Kamarasında nisbeten rahat bir çoğunluğa sahip olur. İngiliz seçimlerinin tahlili ile ortaya çıkan bu ilişkiye "küb kanunu" adı verilmiştir. Buna göre, birinci ve ikinci partilerin oy yüzdelerinin birbirine oranı $\frac{A}{B}$ ile gösterilecek olursa, bu

partilerin sandalye yüzdelerinin birbirine oranı $\frac{A^3}{B^3}$ olacaktır.

İki büyük parti arasındaki oy yüzdesi farkının, parlamentoya abartılarak yansıtılması, yönetilebilirlik ilkesi adına adalet ilkesinden verilen "kabul edilebilir" bir ödün olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu sistemde, çok nadir istisnalar bir yana, kamuoyunun genel eğilimi tamamen çarpılmamakta, sadece adeta bir büyüteç altına sokulmuş gibi bir miktar abartılmaktadır. Kabul edilemeyecek olan, seçimlerin bir kumar niteliğini alması, kamuoyunun tümünden çarpılmasına ya da tersine çevrilmesine imkan vermesidir.

Türkiye'de birkaç defa değişiklik geçiren 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu, bugünkü haliyle böyle bir kumar tehlikesine açıktır. Bilindiği gibi bu kanun, en düşük seçim çevresi barajını toplam geçerli oyların yüzde 20'si olarak tesbit etmiştir. Böylece mesela altı milletvekili çıkaran bir seçim çevresinde yüzde 20+1 oranında oy alan bir parti, diğer partiler bu barajı aşamadıkları takdirde, altı milletvekilliğinin tümünü kazanacaktır. Bu oy dağılımının yaklaşık olarak bütün seçim çevrelerinde tekrarlandığını varsayacak olursak, ülke düzeyinde yüzde 20-25 arasında oy alan bir partinin tüm milletvekilliklerini kazanması mümkündür. Üstelik günümüz Türkiye'sinin siyasi şartlarında bu, ihmal edilebilir teorik bir olasılık değildir. Gerek merkez sağda, gerek merkez solda siyasi parti sayısı, hiç değilse şimdilik, artmaktadır. Bu durumda eğer parti oyları ülke düzeyinde yeknesak olarak dağılmışsa, sadece bir partinin seçim çevresi barajlarını aşabilmesi mümkündür. Böyle bir sonuç, ne çoğunluk sisteminin, ne nisbi temsilin mantığında kabul edilebilir. Seçim, bir demokrasinin en ciddi, en hayati işidir. Bu iş, bir "bul karayı, al parayı" zihniyetine terkedilemez. 1991 seçimleri-

nin, hiç değilse ilk dört parti açısından nisbeten orantılı sonuçlar vermiş olması bizi yanıltmamalıdır. Bu orantılılık, ilk dört partinin nisbeten küçük oy farkları ile sıralanmış olmasının sonucudur. Bir partinin yaklaşık yüzde 25 oy aldığı, diğer hepsinin yüzde 20'nin biraz altında kaldığı bir oy dağılımında ise (gene oyların yeknesak dağıldığı varsayımıyla) hiçbir akıl ve insaf sahibinin kabul edemeyeceği bir sonuç ortaya çıkabilir.

Parti sayısının kısa vadede azalması olası olmadığına göre böyle bir sonuçtan nasıl kaçınılabilir? Çare, ya mevcut sistemin nisbilik (orantılılık) derecesini arttırmak ya da benzer partilerin seçimlerde işbirliğini teşvik edecek bir çoğunluk sistemini benimsemektedir. Birinci ihtimal tercih edildiği takdirde, mevcut seçim sisteminin ne yönde değiştirilmesi gerektiği bellidir. Ancak burada ilkin, seçim sistemini daha orantılı hale getirirken ne ölçüde ileri gidileceğinin, yani yaklaşık olarak tam bir orantılılık sağlayan aşırı bir NT'nin mi, yoksa büyük partilere makul bir prim veren ılımlı bir NT'nin mi benimseneceğinin kararlaştırılması gerekir. Aşırı NT tercih ediliyorsa, gene (ulusal) barajı ve seçim çevresi barajını tümden kaldırmak, bütün ülkeyi tek bir seçim çevresi olarak kabul etmek ya da en azından mevcut seçim çevrelerini büyütme, milli bakiyeyi benimsemek, milletvekilliklerini Sainte-Laguë veya Hare formüllerine göre dağıtmak gibi yöntemler uygulanabilir.

Ancak bizce, aşırı NT'nin bir türünün benimsenmesi, istikrar veya yönetilebilirlik ilkesinden çok ciddi bir ödün verilmesi sonucunu doğuracak ve 1970'ler Türkiye'sinin hiç de mutlu olmayan "uyumsuz koalisyonlar" deneyiminin tekrarı tehlikesini ortaya çıkaracaktır. Böyle bir sistem, özellikle bazı koalisyon formüllerinin siyasal nedenlerle mümkün olmadığı durumlarda, küçük partilere siyasal güçleriyle orantılı olmayan bir etki veya şantaj potansiyeli verecektir. Hükümetlerin kaderinin, kamuoyundaki destekleri hayli sınırlı olan küçük partilerin tutumuna bağlı olduğu böyle bir sistemin, demokrasinin ruhuna ne kadar uygun düşeceği de tartışılabilir.

Buna karşılık ılımlı bir NT sistemi, üzerinde ciddi olarak durulması gereken bir alternatiftir. Böyle bir sistemin benimsenmesi halinde, genel barajın birçok demokratik ülkelerde olduğu gibi yüzde 4 veya 5'e indirilmesi, seçim çevresi barajının tümden kaldırılması, milletvekilliklerinin dağıtımının barajsız d'Hondt veya Sainte-Laguë formüllerinden birine göre yapılması ve seçim çevrelerinin büyütülmesi (ya 1983'ten önce olduğu gibi her ilin bir seçim çevre-

si sayılması veya fazla nüfuslu illerin en çok on milletvekili çıkaracak şekilde seçim çevrelerine bölünmesi) önerilebilir. Bu tür bir sistem, Türkiye'nin bugünkü siyasal ortamında koalisyon hükümetlerini hemen hemen kaçınılmaz kılacak, fakat yukarıda değinilen aşırı orantısız sonuçların ortaya çıkmasına meydan vermeyecektir.

Seçim reformu konusunda önerilebilecek ikinci bir alternatif, Fransa ve Avustralya'da olduğu gibi, seçmenlere bir yerine iki tercih hakkı veren bir çoğunluk sisteminin kabulüdür. Ana hatlarını yukarıda açıkladığımız Fransız sisteminin en önemli siyasal sonucu, ikinci turdan önce adaylar, daha doğrusu partiler arasında uzlaşmaları ve ittifakları teşvik etmesidir. Böylece, ideolojik bakımdan birbirine yakın olan partiler, ikinci turda kazanma şanslarının az olduğu seçim çevrelerinde daha güçlü olan partinin lehinde adaylıktan çekilmektedirler. Diğer bir deyimle sistem, iki-partiyi değil ama, ılımlı sağ ve ılımlı sol partilerden oluşan iki bloku teşvik etmektedir. Sistemin avantajları şöyle sıralanabilir: (a) Seçimler için kendi aralarında ittifaklara girmek zorunda olan partilerin, çoğunluğu kazandıkları takdirde hükümet düzeyinde işbirliğinde bulunmaları çok daha kolaydır. İki-turlu sistem, nisbi temsile oranla daha uyumlu hükümet koalisyonları yaratmaktadır; (b) Siyasal mücadelenin iki ana blok arasında cereyan etmesi, iktidarın iki-parti sisteminde olduğu gibi nisbeten düzenli aralıklarla el değiştirmesine imkan vermekte, böylece partilerin seçmen kütlesi karşısındaki sorumluluğu gerçekleşmektedir; (c) Sistem-karşıtı partiler ikinci turda yalnız kaldıkları için, parlamentoda büyük ölçüde eksik temsil edilmektedirler. General de Gaulle'ün Beşinci Cumhuriyetle birlikte iki-turlu çoğunluk sistemini benimsemiş olmasının temel nedeni de, Komünistlerin parlamentodaki gücünü sınırlandırmaktı. Sistem, 1993 seçimlerinde de Milli Cephe aleyhine işlemiştir.

Avustralya Temsilciler Meclisi seçimlerinde uygulanan alternatif oy sistemi de, iki-turlu olmamakla beraber, benzer sonuçlar vermektedir. Alternatif oyun sonucu olarak, iki buçuk partili Avustralya parti sistemi, iki-parti sistemini andırır biçimde işlemektedir. Liberal parti seçmenleriyle küçük Milli partinin seçmenlerinin birbirlerinin adaylarını genellikle ikinci tercih olarak göstermeleri nedeniyle iktidar, İşçi partisiyle Liberal/Milli partiler ittifakı arasında düzenli olarak el değiştirmekte, Milli parti de saf çoğunluk sisteminde olacağı gibi silinmeyerek varlığını sürdürebilmektedir. İkinci bir tura ihtiyaç göstermemesi de, alternatif oy sisteminin avantajları arasında sayılabilir.

Her iki sistem, tek-isimli (ya da dar) seçim çevrelerinde uygulandığına göre, burada tek-isimli seçim çevresi sistemine karşı ileri sürülen iddiaları da cevaplandırmak gerekir. Yaygın görüşe göre sistemin üç sakıncası vardır: (a) Seçimlerde parti doktrininden veya etiketinden çok adayın kişisel nitelikleri, yerel nüfuzu ve tabiatıyla etnik, feodal, mezhepsel, bölgesel faktörler rol oynar. Parlamento eşraf hakimiyetinde kalabileceği gibi, ulusal bütünleşme de bundan olumsuz etkilenebilir; (b) Parlamento, ihtiyaç duyduğu yüksek nitelikli üyelerden yoksun kalabilir; (c) Milletvekilleri, seçilmelerini partilerinden çok, kendi kişisel güçlerine ve niteliklerine borçlu olacaklarından, parti disiplini zayıflar; dolayısıyla, "sorumlu parti hükümeti" modelini gerçekleştirmek güçleşir.

Kanımcı, günümüz Türkiye'sinin şartları bakımından bu sakıncalar abartılmaktadır: (a) Türkiye'de sınırlı bölgeler hariç, feodal ilişkiler ve patron-yanaşma (*patron-client*) ilişkileri etkisini kaybetmiştir. Etnik, mezhepsel ve bölgesel dayanışmalar sadece kırsal seçim çevrelerinde değil, büyük şehirlerde de etkili olmakla beraber, bunlar halen mevcut çok-isimli seçim çevrelerinde de kendilerini hissettirmektedirler. Tek-isim usulünün bu tür etkileri güçlendirdiği iddiasının kanıtlanması güçtür; (b) Türkiye'de seçim çevreleri, 1983 seçim kanunu ve daha sonraki tadilleriyle zaten hayli küçülmüştür. Halen en büyük seçim çevresi altı milletvekilliği çıkarmaktadır; seçim çevrelerinin çoğunluğu da üç veya dört milletvekilliği çıkaran çevrelerdir. Bu küçülmeye rağmen, parlamentonun eğitim ve uzmanlık düzeyinde gözle görülür bir düşüş olmamıştır. Hatta belki tek isim-usulü, bugün parti oligarşilerinin hakimiyeti ve delege oyunları yüzünden politikaya atılmaktan çekinen bazı yetenekli kişileri kendi güçlerine dayanarak aday olmaya teşvik edecektir. Bugün çok kişinin paylaştığı bir gözlem, siyasal kadroların toplumsal gelişmenin gerisinde kaldığıdır. Belki tek-isim usulü, siyasal kadrolara da taze kan aşılmasını mümkün kılacaktır. Bu da yeterli görülmezse, tek-isim sisteminin, bir zamanlar önerilen Türkiye milletvekilliği sistemiyle, yani parlamento üyelerinin belli bir oranının partiler tarafından gösterilecek ulusal listelerden nisbi temsil sistemine göre seçilmesi yöntemiyle birlikte uygulanması düşünülebilir; (c) Tek-isim sisteminin parti disiplini bir miktar zayıflatması mümkün olmakla beraber, bunun zorunlu olarak kötü bir şey olacağı da düşünülmemelidir. Türkiye'de parti liderlerinin ve parti oligarşilerinin aşırı gücünden sık sık şikayet edilmemekte midir?

Nihayet tek-isim sisteminin demokratik teori açısından da savunulması mümkündür. Bir defa, günümüz demokrasisi büyük öl-

çüde partiler demokrasisi olmakla beraber, seçmenlerin sadece partiyi değil, kendilerini temsil edecek şahsı da seçme hakları olduğu söylenebilir. Tek-isim sistemi parti tercihini ortadan kaldırmamakta, ancak şahıs tercihi de nisbi temsile oranla daha büyük ölçüde imkan vermektedir. İkincisi, demokratik sistemin işleyişi açısından siyasi kanaatlerin sadece yönü değil, yoğunluğu da önemlidir. Daha az sayıda seçmenin birinci tercihi topladığı halde daha çok sayıda seçmenin ikinci tercihi olan bir parti, birinci tercihi daha çok fakat ikinci tercihi çok daha az olan bir partiye oranla, toplumun daha geniş kesimlerinin daha kabul edilebilir gördüğü bir partidir. Seçmenlerin yüzde 25'inin birinci tercihi olmasına rağmen hiç kimsenin ikinci tercihi olmayan bir partiye oranla, yüzde 20 birinci tercih ve yüzde 40 ikinci tercih alan bir partinin kamuoyunu daha iyi temsil ettiği iddia edilebilir. Bu tür partilere prim veren bir seçim sisteminin, bir anlamda kamuoyunun genel yönelimini, NT veya tek-turlu basit çoğunluk sistemlerinden daha iyi yansıtacağı söylenebilir. Böylece, dar anlamda seçim sistemi veya seçim formülü konusunda bizim önerimiz, ya ılımlı bir NT türünün ya da tek-isimli ve iki-turlu mutlak çoğunluk sisteminin (veya onunla çok benzer nitelik taşıyan Avustralya alternatif oy sisteminin) benimsenmesidir. İki-turlu sistem tercih edildiği takdirde, bunun mantıksal sonuçlarını tam olarak verebilmesi için, ikinci tura belli bir oy yüzdesini aşan bütün adaylar değil, sadece en çok oy almış iki aday katılmalıdır. Asla yapılmaması gereken şey ise, bugünkü seçim formülünün olduğu gibi korunmasıdır.

Seçim formülünün dışında, fakat geniş anlamda seçim sistemine ilişkin diğer önerilerimiz ise şöyle sıralanabilir:

(a) Tek isimli, iki-turlu çoğunluk sisteminin kabulü halinde, toplam milletvekilliklerinin dörtte birini aşmamak üzere, Türkiye milletvekilliği ihdas edilmelidir. Türkiye milletvekillerinin seçiminde tüm ülke tek bir seçim çevresi olarak kabul edilmeli, adaylar parti genel merkezlerince belirlenmeli ve NT sistemi uygulanmalıdır. Bu seçimlerde de yüzde 3-5'lik bir genel barajın altında kalan partilere milletvekilliği tahsis edilmemelidir.

(b) Ara seçimler tamamen kaldırılmalıdır. Milletvekilliklerinde boşalma olması halinde bu boşluk, milletvekillerinin mensup olduğu partinin Türkiye milletvekilleri listesindeki sıraya göre, seçilenlerden sonraki ilk milletvekilince doldurulmalıdır.

(c) Milletvekili ve yerel yönetimler seçimleri aynı günde yapılmalıdır. Milletvekili seçimlerinin normal yasama döneminin biti-

minden önce yenilenmesi halinde, yerel seçimler de yenilenmelidir. Bu değişiklik, hem merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında daha büyük uyum sağlayacak, hem ara seçimlerin kaldırılması önerisiyle birlikte, ülkenin sürekli bir seçim atmosferi içinde yaşamasına engel olacaktır.

(ç) Son iki öneriyi dengeleyecek bir değişiklik olarak, TBMM yasama dönemi, beş yıldan dört yıla indirilmelidir.

(d) Belediye başkanları, başkanvekilleri ile birlikte, aynı parti-nin listesinden seçilmeli ve başkanlık makamının boşalması halinde, yeni seçim yapılmaksızın başkanvekili belediye başkanı olmalıdır. Belediye başkanlarının (ve başkanvekillerinin) seçiminde mutlaka iki-turlu mutlak çoğunluk sistemi uygulanmalıdır. Nüfusu milyonları aşan şehirlerin, yüzde 20-25 oyla başkan seçilen kişiler tarafından yönetilmesi gibi kabul edilemez bir duruma meydan verilmemelidir.

(e) Milletvekilliklerinin seçim çevrelerine bölüştürülmesinde orantısızlıklar (malapportionment) önlenmeli, "tek adam, tek oy" prensibi titizlikle uygulanmalıdır. Bu, hem seçim sonuçlarına daha büyük orantılılık getirecek, hem az nüfuslu kırsal illerin artıktemsiline son vererek, Türk politikasındaki kırsal ağırlığı normal ölçülerine indirecektir.